

ANDRZEJ SKRZYPEK

KŁAJPEDA JAKO ZAGADNIENIE MIĘDZYNARODOWE (1918—1939)

Celem niniejszego szkicu jest przedstawienie problemu Kłajpedy jako elementu składowego stosunków międzynarodowych w okresie między pierwszą a drugą wojną światową. Zagadnienie Kłajpedy znalazło się w polu zainteresowania opinii międzynarodowej podczas przygotowań do traktatu wersalskiego. Dążąc do załamania podstaw niemieckiej pozycji nad Bałtykiem, zwycięska Ententa postanowiła (art. 99 traktatu wersalskiego) odłączyć od Prus port Kłajpedę wraz z terytorium, tj. ziemiami znajdującymi się przed 1914 r. pod rządami niemieckimi, położonymi na prawym brzegu Niemna. Obszar ten liczył 2458 km² ze 150 tys. ludności, z której 35 tys. mieszkało w mieście.

Delegacja niemiecka pod przewodnictwem hr. Ulricha Brockdorff-Rantzaua — po zaznajomieniu się z treścią przygotowanego do podpisu traktatu — w złożonym 29 maja 1919 r. memoriale bezskutecznie próbowała zaprotestować przeciwko temu warunkowi. W odpowiedzi, którą Sprzymierzeni udzielili 16 czerwca, jako kontrargument wysunięto element narodowościowy.

Podjęta decyzja znajdowała swe uzasadnienie w wielowiekowej historii Kłajpedy. Dogodne położenie geograficzne nad cieśniną łączącą Zalew Kurowski z Bałtykiem, u ujścia rzeki Dangi, sprawiło, że zlokalizowany tam od czasów najdawniejszych gród kontrolował pośrednio ujście Niemna do morza¹. Zdobywszy i zniszczywszy go, Niemcy zbudowali w 1252 r. na jego miejscu zamek Memel. Pomimo tego, że przez następnych siedem stuleci trwała akcja germanizacyjna, terytorium Kłajpedy jeszcze przed I wojną światową posiadało spory odsetek ludności litewskiej, choć w samym mieście Litwini stanowili znaczną mniejszość².

Podłożem, na którym wyrosła sprawa Kłajpedy, była rola, jaką odgrywa współczesny port morski. Spośród trzech funkcji: regionalnej, przemysłowej i handlowej, ta pierwsza (tj. skrzyżowanie się transportu morskiego ze śródlądowym) stanowiła w Kłajpedzie czynnik dominujący. Ani przemysł nie był tam bowiem specjalnie rozwinięty, ani też nie stanowiła ona nigdy centrum wielkich operacji handlowych. Wypada przeto sklasyfikować ją jako port średniej wielkości.

Naturalne zaplecze Kłajpedy stanowiła Litwa, a nawet więcej, bo całe dorzecze Niemna obejmującego i część Białorusi. Miasto w stosunku do

¹ W czasach nowożytnych Niemen z powodu zamulenia ujścia rzeki połączony został z Kłajpedą kanałem długości 40 km.

² M. Swiechowski, *Kłajpeda na tle litewskiej racji stanu*. Wilno 1932, s. 32, podaje, że ludność litewska w Kłajpedzie według kryterium językowego stanowiła w 1850 r. 65%, 1880 — 55%, 1910 — 53%, 1930 — 40%. Problem ten podnosi również S. Paprocki, *Cele niemieckiej polityki mniejszościowej*. „Przegląd Polityczny” t. 10, 1929, s. 112 i nast.

Prus położone peryferyjnie nie miało szans na skuteczniejszą rywalizację z Królewcem. Ukształtowanie granic przed I wojną światową powodowało, że odcięte od Rosji, a w konsekwencji tego pozbawione na rzecz sąsiedniej Lipawy bezpośredniego połączenia kolejowego ze swym zapleczem, wegetowało, utrzymując się głównie z obróbki drzewa spławianego Niemnem i przeładunku ciężkich towarów (kamienie, wapno, cement) wysyłanych w górę rzeki do Tylży. W zmienionych po I wojnie światowej warunkach politycznych, pomijając element etnograficzny, stanowiła Kłajpeda dla Litwy wysoce pożądany obiekt — nie tylko jako wielki rynek pracy i czynnik w bilansie płatniczym, ale przede wszystkim jako instrument do realizacji zadań własnego handlu zagranicznego. Dla Republiki Litewskiej uzyskanie własnego portu gwarantującego swobodny dostęp do morza było warunkiem koniecznym dla zachowania samodzielności.

Traktat wersalski nie określał dalszych losów Kłajpedy³, zresztą i sytuacja polityczna Litwy w latach 1919—1921 nie miała cech ustabilizowania. Obok Niemiec — o swobodny dostęp do portu zabiegała Polska i BSRR. Po ratyfikacji układu w lutym 1920 r. Niemcy ewakuowali się z Kłajpedy, a władzę w tym mieście w imieniu Rady Najwyższej państw Ententy objął generał Odry, mający do swej dyspozycji batalion strzelców alpejskich. Przy współudziale prefekta Petisné⁴ sprawował on władzę gubernatora wojskowego. Petisné objął wkrótce potem naczelne funkcje i pełnił je aż do lutego 1923 roku. Samo terytorium podzielono na trzy powiaty: Kłajpedę, Szyłokarcznię i Pogegen. Na czele lokalnej administracji Kłajpedy postawiono Dyrektoriat Krajowy. Obok niego funkcjonowały dwie autonomiczne instytucje — Kasa Główna i Izba Obrachunkowa, sprawująca kontrolę nad Dyrektoriatem. Organem doradczym była 20-osobowa (wybierana) Rada Stanu⁵.

Litwini z Kowna, pragnąc bezpośredniego wcielenia terytorium Kłajpedy do Litwy, akcję Ententy potraktowali z niechęcią i zastosowali ekonomiczną blokadę portu. Dla zaznaczenia swego stanowiska dokooptowali czterech przedstawicieli miejscowej ludności do ogólnolitewskiego parlamentu Taryby⁶.

Ustalenie granic politycznych państw w Europie Wschodniej uaktualniło zagadnienie kłajpedzkie. System wolnego miasta pod protektoratem mocarstw sprzymierzonych uważany był przez rządy Ententy, Litwy i Niemiec jako stan przejściowy.

Po raz pierwszy problem uregulowania sprawy Kłajpedy wypłynął podczas polsko-litewskich rokowań prowadzonych pod przewodnictwem

³ W. Staniewicz, *Sprawa Kłajpedy*. Wilno 1924, s. 38. Wysuwa on tezę, że Ententa miała jakoby planować utworzenie z Kłajpedy portu dla terenów całego byłego W. Ks. Litewskiego. W związku z tym sprzymierzeni mieli na uwadze stworzenie poprzez Niemen (art. 331—38 traktatu wersalskiego) swobodnego dostępu do morza dla tej części Europy (s. 8). Odmienne A. E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*. New York 1959, s. 272; na s. 121 twierdzi, że uczynili to z myślą o Republice Litewskiej.

⁴ S. Kanerol, *Kłajpeda*. „Sprawy Obce” 1930/31, s. 120—175. Na s. 149 stwierdza, że Petisné prowadził politykę mającą na celu utworzenie z Kłajpedy „wolnego państwa” pod protektoratem Ligi Narodów.

⁵ Staniewicz, op. cit., s. 5—8.

⁶ Senn, op. cit., s. 210.

Pawła Hymansa w Lidze Narodów⁷ (kwiecień—czerwiec 1921 r.). Zamierzeniem rozmów była likwidacja sporu istniejącego między Polską a Litwą o Wileńszczyznę.

Litwa zajęła podczas rokowań następujące stanowisko: jeśli Kłajpeda zostanie jej przyznana, to Polska będzie mogła bez przeszkód korzystać z tego portu z wyjątkiem okresu wojny⁸. Ten punkt widzenia był nie do przyjęcia dla Polski, a pośrednio i Francji, które chciały mieć właśnie, w wypadku działań wojennych, rezerwową linię zaopatrzenia, gdyby korzystanie z Gdańska okazało się niemożliwe⁹. Profesor Szymon Askenazy, reprezentujący Polskę, wskazywał dodatkowo, że jest ona zainteresowana handlem drzewnym, w konsekwencji czego domagał się zagwarantowania wolnego spływu Niemnem tudzież możliwości korzystania z portu¹⁰.

W ciągu roku 1922 sprawa Kłajpedy dwukrotnie — w czerwcu i w listopadzie — była przedmiotem dyskusji Rady Ambasadorów. Podczas sesji listopadowej delegacja polska i kłajpedzka wypowiedziały się za utworzeniem wolnego miasta¹¹, zaś Litwini, widząc brak poparcia dla własnych propozycji włączenia terytorium do Republiki, konferencję opuścili¹². Oficjalne stanowisko Polski było wyrazem przekonań jej ówczesnego ministra spraw zagranicznych Gabriela Narutowicza. Inny pogląd reprezentował natomiast naczelnik państwa Józef Piłsudski uznając, że lepiej byłoby, gdyby Litwini zaanektowali Kłajpedę, gdyż osłabiłoby to ich zainteresowanie Wilnem¹³.

W tym czasie w Kłajpedzie istniały trzy orientacje polityczne: 1. reprezentująca dążenie do zachowania *status quo* i kierowania się interesem lokalnym, 2. chęć połączenia się z Litwą oraz 3. chęć powrotu do Rzeszy. Pierwszą koncepcję popierał Niemiecko-Litewski Związek Krajowy, który dopuszczał również myśl bliższego wejścia w kontakt z Litwą na podstawie wspólnych interesów antypolskich; drugą — Taryba kłajpedzka, opowiadająca się za bezwarunkowym przyłączeniem do Litwy; trzecią — drobne ugrupowania o obliczu nacjonalistycznym, wszechniemieckim¹⁴.

Miasto przystosowując się do istniejącej sytuacji rozpoczęło starania o zawarcie osobnych umów gospodarczych zarówno z Litwą, jak i z Polską. W tym celu przybyła do Warszawy 26 marca 1922 r. delegacja Dyrektoriatu pod przewodnictwem prezydenta Steputapa. W rezultacie 6 kwietnia podpisano prowizoryczną, roczną umowę handlową i transportową. Zobowiązywała ona obydwie strony do zachowania wolności tranzytu i wzajem-

⁷ Kanerol, op. cit., s. 149. Wysuwano nawet mglisty projekt przeznaczenia Kłajpedy dla sfederowanego polsko-litewskiego państwa, oczywiście, gdyby projekty Ligi Narodów miały zostać akceptowane.

⁸ *The Lithuanian-Polish Dispute. Second Assambley of the League of Nation at Geneva 1921.* London 1921, s. 37.

⁹ „Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Spraw Zagranicznych”, 1923, nr 2, s. 21.

¹⁰ *Documents diplomatiques concernant les relations polono-lithuaniennes*, t. 1—2. Warszawa 1920—1921, tu t. 2, s. 18, 31.

¹¹ „Kurier Warszawski” z 26 XI 1922.

¹² J. Łukasiewicz, *Polityka litewska w sprawie Kłajpedy*. „Przegląd Polityczny” kwiecień 1924, s. 11—14.

¹³ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. IV. Warszawa 1937, s. 49; J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919—25*. Poznań 1962, s. 181, przypis 100. Pogląd Piłsudskiego jako oficjalne stanowisko Polski lansują opracowania litewskie. „Lietuvos TSR Istorija” t. 3, Vilnius 1965, s. 323.

¹⁴ Kanerol, op. cit., s. 150; Krasuski, op. cit., s. 181.

nego uprzywilejowania¹⁵. Wobec negatywnego stanowiska Litwy, wyrażającego się w nieprzepuszczaniu towarów polskich, transport odbywał się linią kolejową przez Grajewo i Tylżę¹⁶.

Przy obecnym stanie bazy źródłowej trudno ustalić bezpośrednio przyczyny podjęcia przez rząd w Kownie decyzji o przyłączeniu Kłajpedy siłą. Wielu publicystów polskich z okresu międzywojennego widziało w tym fakcie inspirację niemiecką — co zdają się potwierdzać, nawet pośrednio, źródła archiwalne¹⁷. Odmienną wersję podał Juliusz Łukasiewicz, który twierdził, że Litwa, przegrawszy sprawę dyplomatycznie przed Radą Ambasadorów, musiała próbować uzyskać korzystne dla siebie warunki rozwiązania na innym terenie — mianowicie na gruncie radziecko-niemieckim¹⁸. Jeszcze inne stanowisko zajęła współczesna prasa radziecka, która komentując zamach widziała w nim inspirację angielską przeciwko Francji¹⁹.

Analiza sytuacji politycznej w końcu 1922 r. — biorąc pod uwagę uznanie *de jure* Litwy, porozumienie w Rapallo między państwami, z którymi Litwa utrzymywała dobre stosunki, napięcie spowodowane okupacją Ruhry, śmierć prezydenta Narutowicza — wskazuje, że los zdawał się sprzyjać zamiarom Kowna. W tej atmosferze Litwini 10 stycznia 1923 r. zbrojnie zajęli Kłajpedę. Oddziały Szulisów przekroczyły granicę i siłą opanowały miasto. Operacją tą dowodził osobiście szef komórki wywiadowczej litewskiego sztabu generalnego pułkownik Połowiński (pseudonim Jonas Budrys²⁰).

Na wieść o zbrojnym zamachu zebrała się w Paryżu Rada Ambasadorów, dokonując (13 stycznia) przez swych przedstawicieli w Kownie ostrego *demarche*. Następnym krokiem było powołanie Komisji Nadzwyczajnej dla zbadania sytuacji. Jednocześnie na „odsiecz” wysłano z Gdańska do Kłajpedy francusko-brytyjską eskadrę okrętów pod dowództwem pułkownika Troussena. 19 stycznia odpowiedział na *demarche* premier Litwy Ernestas Galwanaukas. Usprawiedliwił się, że nie ma wpływu na zamachowców. Ci jednak zmienili taktykę: w Kłajpedzie utworzony został rząd rewolucyjny pod przewodnictwem Simonajtisa. Powołana za jego sprawą nowa Rada Stanu pod przewodnictwem pośła Gaikałota proklamowała zniesienie granicy z Litwą.

¹⁵ Sprawozdania stenograficzne z 341 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego RP w dn. 26 IX 1922. Druk 3749.

¹⁶ C. Libera, *Le Regime juridique de la Vistule et du Niemen*, Lyon 1929, s. 169; Łukasiewicz, op. cit., s. 11.

¹⁷ Krasuski, op. cit., s. 180, przypis 98, powołując się na źródła archiwalne podaje, że na tajnym posiedzeniu komisji spraw zagranicznych Reichstagu w dn. 28 XI 1921 kanclerz Wirth powiedział, iż „podczas gdy obecny stan protektoratu francuskiego należy uważać za leżący w interesie Polski, to dla Niemiec byłoby bardziej korzystne, gdyby Kłajpeda przypadła Litwie, ponieważ Litwa stanowi pomost między Niemcami a Rosją”.

¹⁸ Łukasiewicz, op. cit., s. 12—13. Na poparcie swego zdania podaje, że do spotkania trzech zainteresowanych stron doszło 28 XI 1922 podczas konferencji premiera Galwanaukasa z Cziczerinem i posłem niemieckim w Kownie Olschauenem. Wtedy to został postawiony zbrojny zamach. W celu przygotowania dyplomatycznego zamachu rząd radziecki w dniu 22 XII 1922 wystosował ostry protest do Rady Ambasadorów w związku z rozstrzygnięciem sprawy Kłajpedy bez ZSRR.

¹⁹ „Izwestija” z 20 I 1923.

²⁰ Staniewicz, op. cit., s. 9.

Tymczasem 26 stycznia przybyła do Kłajpedy Nadzwyczajna Komisja. W dniu 1 lutego Komisja wystosowała ultimatum do Litwy. 13 lutego przewodniczący Komisji Clinchant złożył raport Radzie Ambasadorów. Pod jego naciskiem rząd Simonajtisa ustąpił 15 lutego miejsca rządowi Gaëlius, co znamionowało prestiżowy sukces Ententy, a w dniu następnym wojska litewskie rozpoczęły ewakuację.

Tego samego dnia Rada Ambasadorów powzięła decyzję co do sposobu rozstrzygnięcia konfliktu²¹. Powołując się na swe uprawnienia wynikające z traktatu wersalskiego postanowiła przekazać okręg Kłajpedy Litwie, obwarowując jednakże swe postanowienie pewnymi zastrzeżeniami: zachowanie autonomii; zorganizowanie wolnego tranzytu handlowego, który miałby na uwadze zabezpieczenie interesów polskich; pokrycie wydatków poniesionych podczas administracji sprzymierzonych; przyjęcie ciężarów zgodnych z art. 254 i 256 traktatu wersalskiego i — co najważniejsze — przyjęcie wypracowanego przez Radę Ambasadorów przy współudziale przedstawicieli Kłajpedy i Litwy statutu organizacyjnego dla Kłajpedy oraz zawarcie na tej podstawie konwencji (Litwa-Kłajpeda). Dotychczasową „zwłokę” w przekazaniu Kłajpedy Litwie Rada motywowała nieuznawanie Litwy aż do 20 grudnia 1922 roku²². Na trzeci dzień po wydaniu tej decyzji Komisja Nadzwyczajna opuściła Kłajpedę. Jednostronne rozwiązanie sprawy Kłajpedy, bez przekonsultowania z ZSRR, spotkało się z protestem komisarza spraw zagranicznych G. W. Cziczerina²³.

Zamach litewski i decyzje Rady Ambasadorów rzutowały na stanowisko Polski, ponieważ zmieniały jej sytuację polityczną. Reakcja jej była też natychmiastowa, aczkolwiek na sam przebieg nie miała większego wpływu. Już 11 stycznia minister spraw zagranicznych Aleksander Skrzyński poinformował Radę Ministrów o sytuacji wytworzonej w związku z zajęciem Kłajpedy. Skrzyński uważał, że uderzenie Litwy skierowane było przeciwko mocarstwom sprzymierzonym, co w perspektywie musi udaremnić możliwość takiego rozwiązania sprawy Kłajpedy, w którym interesy gospodarcze Polski mogłyby zostać uwzględnione zgodnie z jej życzeniem. Przyjął zatem koncepcję, w której uznał, że akcja ta narusza i podważa trwałość postanowień traktatu wersalskiego ze wszystkimi jego konsekwencjami oraz obniża autorytet mocarstw za tym traktatem stojących²⁴. W myśl tych założeń tego samego dnia rząd RP wystosował protest do Rady Ambasadorów przeciwko poczynaniom Litwy, ponawiając go w dwa dni później. Interes Polski był jednak w podejmowanych przez Radę Ambasadorów decyzjach coraz mniej brany pod uwagę, tak iż po przekazaniu Kłajpedy Litwie przedstawiciel Polski w tym mieście — Marcelli Szarota — został z niego wydalony.

²¹ Decyzja Rady Ambasadorów w sprawie Kłajpedy, Paryż 16 II 1923, *Documents Diplomatiques. Relations polono-lithuaniennes*, t. IV (dalej: *Doc. Dipl.*). Warszawa 1929, s. 11—13.

²² Umotywienie to wydaje się śmieszne, gdyż w nocie Rady Ambasadorów do Litwy z 13 X 1922 zawiadamiano, że sprawy uznania *de jure* nie należy mieszać z zagadnieniem Kłajpedy. „Biuletyn Informacyjny MSZ” 1923, nr 2, s. 21.

²³ *Dokumenty Wnieszonej Polityki SSSR*. Moskwa (dalej: *DWP*), t. 6, s. 205—6.

²⁴ J. Łukasiewicz, *Wspomnienie o A. Skrzyńskim*. „Przegląd Polityczny” 1931, s. 133. Rozwijając tę tezę Skrzyński — zdaniem Łukasiewicza — z pomyślnym skutkiem oddziaływała na uznanie granicy wschodniej Polski. J. Kumaniecki, *Po traktacie ryskim*. Warszawa 1971, s. 222—223.

Rząd litewski wypowiedział się 10 i 13 marca 1923 r. na temat przyjęcia warunków Rady Ambasadorów, a 28 marca przyjął je ostatecznie²⁵. Nie oznaczało to jednak zakończenia konfliktu kłajpedzkiego. W myśl decyzji Rady Ambasadorów specjalny komitet redakcyjny przygotował projekt konwencji. 27 lipca Rada Ambasadorów projekt ten przyjęła²⁶. Projekt przedstawiono następnie rządowi litewskiemu, zastrzegając jednocześnie ultimatywny termin jego przyjęcia. Na wypadek, gdyby Litwa odmówiła swej zgody, Rada Ambasadorów zastrzegła sobie prawo wniesienia sprawy Kłajpedy na forum Ligi Narodów (art. 11, § 2 paktu LN). Jednocześnie decyzje te miały być w sposób poufny przekazane rządowi polskiemu²⁷, o czym przewodniczący Rady Raimond Poincaré powiadomił Galvanauksa listem z 8 sierpnia 1923.

Projekt konwencji liczący ponad 50 artykułów²⁸ przewidywał autonomię Kłajpedy w dziedzinach: ustawodawczej, sądowej, administracyjnej i finansowej, pod suwerenną władzą Litwy. Precyzując granice tej autonomii, przewidywał ustrój i kompetencje władz samorządowych oraz interesował się sprawą wolności handlu, nakładając na Litwę obowiązek zapewnienia swobodnego dostępu do Kłajpedy towarom polskim, w szczególności drzewu spławianemu Niemnem. Ten ostatni postulat był najważniejszym punktem protokołu, który miał być podpisany łącznie z konwencją.

Litwini po przestudiowaniu projektu zgodzili się na większość punktów, odrzucając zdecydowanie te artykuły, które postulowały przyznanie Polsce ułatwień handlowych, szczególnie w eksporcie drewna; nie zgodzili się też, aby w komitecie nadzorczym portu zasiadał Polak, oraz uchylili się od postawienia *iunctim* między dochodami z ceł a spłatą kosztów okupacji Ententy²⁹.

W tym stanie rzeczy Rada Ambasadorów uznała, że rząd litewski nie przyjmując konwencji w całości postąpił niezgodnie ze swym oświadczeniem z 13 marca, kiedy to zgodził się na warunki Rady Ambasadorów z 16 lutego, czyli po prostu odmówił wykonania tej decyzji³⁰. W rezultacie Rada Ambasadorów powołując się na art. 11 paktu Ligi Narodów, przekazała całą sprawę do załatwienia Lidze. Decyzja ta opierała się na przyjętym przez Radę Ambasadorów stwierdzeniu, że Litwa bezprawnie miesza się do administracji terytorium kłajpedzkiego i przeszkadza Polsce w dostępie do portu, co w sumie zagrozić może zachowaniu pokoju.

Tymczasem Litwa próbowała ugruntować swe stanowisko, dążąc do unifikacji Kłajpedy z resztą państwa³¹, tudzież rozwijać proces degermanizacji. Tak też ocenić trzeba mianowanie przez rząd litewski 3 listopada czysto litewskiej rady portu. Kroki takie spotykały się oczywiście z głośnym protestem Niemców, do których przyłączyła się Polska chcąc uzyskać

²⁵ *Doc. Dipl.*, t. IV, s. 13.

²⁶ Rezolucja Rady Ambasadorów w sprawie Kłajpedy, Paryż 27 VII 1923. Druk: *Dokumenty w sprawie Kłajpedy*. „Przegląd Polityczny” z 1 IX 1924, zał. s. 39.

²⁷ List Poincaré do premiera Republiki Litewskiej z 8 VIII 1923. Ibidem, s. 40.

²⁸ Projekt konwencji kłajpedzkiej. Ibidem, s. 40—49.

²⁹ Depesza Padovaniego do Rady Ambasadorów, Kowno 21 IX 1923. Ibidem, s. 49.

³⁰ Decyzja Rady Ambasadorów o położeniu rzeczy, wytworzonym w Kłajpedzie na skutek stanowiska zajętego przez rząd litewski, Paryż 25 IX 1923. *Doc. Dipl.*, t. 4, s. 13—14.

³¹ 11 III 1923 została zniesiona granica celna między Litwą a Kłajpedą.

swobodę eksportu drewna. Ten ostatni postulat zbiegał się z uchwałami kłajpedzkiego Związku Przemysłowców Drzewnych.

Rada Ligi Narodów, przejąwszy bieg sprawy w swe ręce³², postanowiła 12 grudnia 1923 r. powołać trzyosobową komisję do zbadania zagadnienia kłajpedzkiego i wypracowania nowego projektu konwencji, zgodnie z zasadami decyzji z 16 lutego 1923 roku. Na przewodniczącego komisji powołano amerykańskiego dyplomate Normana Davisa³³. Davis powracając z Kłajpedy do Genewy, złożył w Warszawie 15 lutego 1924 r. na konferencji prasowej oświadczenie, że ludność Kłajpedy dąży do otrzymania autonomii, ale w granicach Litwy. Interpelowany jednocześnie w tej samej sprawie, premier Galvanauskas zaatakował Polskę zarzucając jej, że usiłuje kierować się w swej polityce celami imperialistycznymi. W podobnym duchu wypowiedział się marszałek parlamentu litewskiego Justinas Staugajtis. W rezultacie parlament litewski uchwalił 22 lutego rezolucję, że Kłajpeda powinna pozostać częścią państwa litewskiego.

Równolegle N. Davis przedstawił 10 marca 1924 r. Radzie Ligi Narodów projekt konwencji kłajpedzkiej, zaakceptowany przez nią w kilka dni później (14 marca). Projekt spotkał się wprawdzie z zastrzeżeniami ze strony rządu polskiego³⁴, mimo to jednak po naniesieniu kilku poprawek akt przekazania Litwie suwerennych praw nad Kłajpedą został podpisany. Zawarta konwencja zawierała — obok postanowień o opcji i przyjęciu przez Litwę zobowiązań wynikających z traktatu wersalskiego — zastrzeżenie, że Litwa bez zgody Anglii, Francji, Włoch i Japonii nie może odstąpić nikomu prawa suwerenności (§ 15), że pogwałcenie jej zasad będzie uważane przez Ligę Narodów za spór międzynarodowy (§ 17), oraz ogólnikowo dodawała, że osoby i spółki cudzoziemskie mają być traktowane na równi z kłajpedzkimi i litewskimi. Kłajpeda uzyskała jednocześnie autonomię ustawodawczą, sądową, administracyjną i finansową. Władzę zwierzchnią sprawował gubernator mianowany przez prezydenta Republiki, ustawodawczą — Izba Przedstawicielska (sejmik) wybierana w czteroprzymiotnikowym głosowaniu. Władza wykonawcza pozostawała w rękach pięcioosobowego Dyrektoriatu. Statut nie likwidował istniejącej Rady Gospodarczej. Pozostawiono obok litewskiego niemiecki język jako urzędowy. Na terytorium Kłajpedy rozciągnięto również deklarację dotyczącą praw mniejszości narodowych, jaką rząd litewski złożył 12 maja 1922 r., starając się o przyjęcie do Ligi Narodów. Charakterystyczne było również umieszczenie paragrafu domagającego się poszanowania własności prywatnej (§ 32). Litwa przyjmowała na siebie obowiązek rozbudowy portu. Dyrekcja portu miała składać się z trzech osób — przedstawiciela Litwy, Kłajpedy i Ligi Narodów. Ten ostatni miał się szczególnie tro-

³² *Doc. Dipl.*, t. 4, s. 15. W Lidze Narodów sprawę Kłajpedy związane z zagadnieniem otwarcia Niemna. Por. A. Skrzypek, *Zagadnienie Niemna*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Ładzieckich”, t. 5. Warszawa 1969, s. 149—153.

³³ Decyzja Rady LN w sprawie Kłajpedy, podjęta na 27 sesji Rady Ligi w Paryżu 17 XII 1923. *Dokumenty w sprawie Kłajpedy*, s. 51.

³⁴ *Doc. Dipl.*, t. IV, s. 15—18. Nota Skirmunta do przewodniczącego Rady Ligi Narodów, 10 III 1924. Reprezentuje ona ten sam punkt widzenia, co rezolucja komisji spraw zagranicznych Sejmiku RP. Skirmunt domagał się zapewnienia Polsce swobody dostępu do Kłajpedy i możliwości tranzytu przez nią, ustanowienia specjalnej strefy w porcie dla handlu polskiego, członkostwa w Radzie Portu i gwarancji, że Litwa postanowienia konwencji będzie wykonywała.

szczyć o sprawy ekonomiczne obszarów obsługiwanych przez port, ale nie mógł być ani Polakiem, ani Niemcem³⁵. Jednocześnie Litwa zobowiązała się do uznania międzynarodowego charakteru Niemna oraz zniesienia wszelkich ceł w handlu drewnem³⁶. Ten ostatni postulat świadczył, że z prawnego punktu widzenia Polska uzyskiwała jak najdalej idące ułatwienia, praktycznie jednak tekst konwencji eliminował ją od jakiegokolwiek bezpośredniego wpływu, uzależniając wejście w życie tego przepisu od dobrej woli Litwy.

Po podpisaniu konwencji przewodniczący Rady Ambasadorów Poincaré, w specjalnych listach do rządów polskiego i litewskiego, wyraził nadzieję, że doprowadzą one do jak najrychlejszego wejścia w życie tej konwencji, co będzie krokiem do zachowania pokoju i unormowania dobrośdiedzkich stosunków³⁷. Odpowiadając na tę notę, rząd polski wskazał na brak gwarancji, które by mogły ułatwić wejście w życie tej konwencji w tych jej częściach, które dotyczą interesów Polski; zrzucił jednocześnie winę na napięcie w stosunkach polsko-litewskich na stronę przeciwną³⁸.

Podpisanie konwencji ocenione zostało tak przez współczesnych, jak również w publicystyce i literaturze jako sukces dyplomacji litewskiej na terenie międzynarodowym³⁹.

Dla zrozumienia całości przebiegu konfliktu interesujące jest poznanie stanowiska radzieckiego wobec sprawy Kłajpedy. Po raz pierwszy rząd ZSRR wypowiedział się jeszcze przed zamachem litewskim, w nocy z 22 grudnia 1922 r., domagając się dopuszczenia go — z uwagi na interesy ekonomiczne — do udziału w obradach, które miały rozstrzygnąć sprawę Kłajpedy. Gdyby jednak postulat ten nie został spełniony, rząd radziecki zastrzegł sobie, że nie będzie uznawał przyjętego przez państwa Ententy rozwiązania⁴⁰. Identyfikacyjny punkt widzenia był zaprezentowany w kolejnej nocy z 22 lutego 1923 roku. Cziczeryn stwierdzał w niej, że projekt wprowadzenia międzynarodowego zarządu portu z udziałem Polski, lecz bez

³⁵ Konwencja w sprawie Kłajpedy zawarta między Imperium Brytyjskim, Francją, Włochami i Japonią, z jednej, a Litwą z drugiej strony. „League of Nation. Official Journal” IX 1924, s. 1200—1223. Tekst polski: *Dokumenty w sprawie Kłajpedy*, s. 52—69.

³⁶ Podpisując konwencję, rząd litewski zgadzał się aprobować art. 331—345 traktatu wersalskiego (aneks II, art. 1). Ponadto z racji stosunków litewsko-polskich Litwa postanowiła nie stosować § 7 i statutu barcelońskiego o wolności tranzytu (§ 7 mówił o czasowych odchyleniach czy ograniczeniach wydanych w związku z zagrożeniem państwa, § 8 zawierał moc układu w Barcelonie na czas wojny). W ten sposób konwencja barcelońska obok konwencji kłajpedzkiej stała się podstawowym aktem prawnym determinującym międzynarodowy statut Kłajpedy.

³⁷ Pismo Poincarégo do rządów Polski i Litwy w sprawie zawarcia konwencji kłajpedzkiej z 2 VI 1924. *Doc. Dipl.*, t. IV, s. 21—22.

³⁸ Odpowiedź rządu polskiego na pismo przewodniczącego Rady Ambasadorów, Paryż 7 VIII 1924. *Doc. Dipl.* t. IV, s. 22—23. Rząd litewski zaś w swej odpowiedzi wystąpił z pretensjami do Wilna, oświadczając, że nie może uznać za granicę państwową „linii zawieszenia broni, wytkniętej nazajutrz po zamachu dokonany przez mocą polskiego generała Żeligowskiego”, dołączając do swej odpowiedzi obszerny memoriał w sprawie Wilna. „Przegląd Polityczny” t. 2, 1925, zał., s. 1—10. Dalsza wynikała w tej sprawie korespondencja dotyczyła już stosunków polsko-litewskich, a nie sprawy Kłajpedy.

³⁹ DWP, t. 7; Przemówienie Cziczeryna na CIK ZSRR 18 X 1924, s. 502.

⁴⁰ Ibidem, t. 6. s. 110—111: Nota rządu RFSRR do rządów Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch z 22 XII 1922. Nocie tej towarzyszyła kampania prasowa. Por. „Izwestija” z 26 XII 1922.

przedstawiciela ZSRR, stanowi pogwałcenie stosunków międzynarodowych⁴¹.

Obie noty, jak również i trzecia, wystosowana 13 marca⁴², formalnie pozostały bez odpowiedzi ze strony sprzymierzonych, ale pomimo tego stanowiły mocne poparcie dla dyplomacji litewskiej⁴³. Należy mieć również na uwadze, że ZSRR pragnął sprawę Kłajpedy potraktować prestiżowo jako protest w swej niezakończonych jeszcze wówczas walce o pełne uznanie międzynarodowe⁴⁴.

Nieco odmienne stanowisko zajął rząd radziecki, gdy sprawa Kłajpedy stała na forum Rady Ligi Narodów. Ponawiając swój protest wobec próby rozwiązania problemu bez konsultacji z ZSRR, stwierdził jednocześnie, że każde rozwiązanie nie gwarantujące mu swobody tranzytu będzie poczytywał za wrogię wobec siebie, jeśli zaś stworzony zostanie międzynarodowy zarząd portu bez udziału w nim przedstawiciela ZSRR, to będzie się on poczuwał za zwolnionego od jakichkolwiek obowiązków. Nowym elementem było wysunięcie przez rząd radziecki argumentu równowagi sił na Bałtyku i bezpieczeństwa ZSRR jako przyczyny zainteresowania sprawą Kłajpedy⁴⁵.

Najciekawsza z opublikowanych w zbiorze *Dokumenty wniezionej polityki* jest nota Cziczierina do rządu litewskiego z 8 marca 1924 r., ponieważ ilustruje stosunek Związku Radzieckiego do problemu Kłajpedy. Z treści jej wynika, że rząd radziecki był w sprawie Kłajpedy przez rząd kowieński informowany. W omawianej nocy rząd radziecki wyrażał swe negatywne stanowisko wobec wszystkich preliminowanych, przed projektem Davisa, rozwiązań kwestii kłajpedzkiej, nie wyłączając wniosków litewskich, które, jeśliby zostały uchwalone, z powodu naruszenia interesów radzieckich byłyby dla niego nie do przyjęcia. Ponadto nota zawierała ostrzeżenie, że „rząd radziecki zmuszony jest z całą odpowiedzialnością zaznaczyć, że nie może w żadnym wypadku dopuścić, aby w Kłajpedzie, jej porcie i na Niemnie były jednostronnie uchwalone jakieś specjalne prawa i przywileje dla państw trzecich”. To sformułowanie, jak i dalsza część noty, w której była mowa o planach komisji Davisa rozwiązania sporu polsko-litewskiego, wskazują, że Związek Radziecki udzielał Litwie daleko idącego poparcia dyplomatycznego⁴⁶. Pomimo że ZSRR oceniał zawarcie konwencji jako dokonane po myśli Litwy, to jednocześnie jeszcze raz podjął próbę przedyskutowania problemu Kłajpedy na konferencji radziecko-brytyjskiej w sierpniu 1924 roku⁴⁷. Jednakże wpływ ZSRR na przebieg wypadków w Kłajpedzie po podpisaniu konwencji był już minimalny.

⁴¹ Ibidem, t. 6, s. 205—6.

⁴² Ibidem, t. 6, s. 222—4.

⁴³ *Lietuvos TSR Istorija*. Vilnius 1965, t. 3, s. 323.

⁴⁴ DWP, t. 6, s. 238—96; Nota RFSRR do Wielkiej Brytanii, s. 345—346; Pismo Cziczierina do Międzynarodowego Trybunału w Hadze 11 VI 1923. DWP, t. 7, s. 109—111; Pismo posła radzieckiego w Londynie do Foreign Office z 15 II 1924, s. 139—140; Nota rządu ZSRR do Wielkiej Brytanii z 7 III 1924.

⁴⁵ DWP, t. 6, s. 529—530; Nota rządu ZSRR do rządów, których przedstawiciele zasiadają w Radzie LN z 3 XII 1923. Dyplomacja radziecka jednak już w 1922 r. uważała, że Francja zmierza do utworzenia sobie w Kłajpedzie punktu oparcia dla agresywnych działań przeciwko ZSRR. „Biuletyn Informacyjny” 1923, nr 2, s. 20.

⁴⁶ DWP, t. 7, s. 144—145. Nota rządu ZSRR do Litwy z 8 III 1924.

⁴⁷ Ibidem, t. 7, s. 305, 425.

Zawarcie konwencji i swoboda działania w Kłajpedzie, jaką tym samym uzyskała Litwa, stanowiło zarzewie konfliktu z Niemcami — konfliktu, który przechodził przez rozmaite stadia. Początkowo Rzesza nie mieszała się zupełnie do sprawy Kłajpedy. Należy jednak sądzić, że Berlin, kierując się względami całości swej polityki wobec Litwy, wolał początkowo nie narażać na szwank swych dość istotnych wpływów w Kownie, odkładając załatwienie sprawy Kłajpedy na późniejszy okres. Przez następne lata Litwa prowadziła rokowania z Niemcami na tle wykonywania postanowień konwencji.

Toteż pozostawieni początkowo własnemu losowi, kłajpedzianie niemieckiego pochodzenia ustosunkowali się do rządów kowieńskich rozmaicie. Zamach i wprowadzenie litewskiej taryfy celnej przyniosło ze sobą okresowy upadek portu i bezrobocie. Wywołało to z początkiem kwietnia 1923 r. strajk generalny jako wyraz nastrojów antylitewskich. Rząd w Kownie, zaniepokojony tym faktem, zwłaszcza że nie uzyskał jeszcze w pełni praw suwerennych nad Kłajpedą, idąc za radami gubernatora Antanasa Smetony proklamował 7 maja autonomię terytorium dla ułagodzenia opozycji kłajpedzian. Lecz już wkrótce potem wybuchł nowy konflikt, tym razem między Kłajpedą a Litwą z powodu działalności cenzury litewskiej i rozwiązania Izby Rolniczej⁴⁸. Wmieszały się do niego Niemcy zakazując, w odwet Litwie, wywozu bydła do Prus. Jednakże i ten konflikt udało się szybko opanować.

W dniu 20 kwietnia 1924 r. odbyły się wybory do Rady Miejskiej, które przyniosły sukces Niemcom, a niewątpliwie porażkę Litwinom. Sytuacja stawała się tak napięta, że w sierpniu o mało nie doszło w Kłajpedzie do powstania, czemu zapobiegło tylko wcześniejsze wykrycie spisku. Równoległe wypłynęła sprawa zerwania zależności kościelnej Kłajpedy od Prus. Religia była istotnym elementem odróżniającym Litwinów kłajpedzkich od reszty pobratymców. Podczas gdy tamci byli katolikami, ci równie gorliwie wyznawali wiarę luterzańską. Czynnikiem ten stanowił mimo woli łącznik między Litwinami kłajpedzkimi a Niemcami.

Rząd litewski, pragnąc uniezależnić kościół kłajpedzki od Prus, utworzył urząd komisarza kościelnego z zamiarem przejęcia czynności konsystorza ewangelickiego w Królewcu i Najwyższej Rady Kościelnej Ewangelickiej w Berlinie. Na to stanowisko mianowano 22 marca 1924 znanego narodowca Viktorasa Gailusa. Ostra walka, która wybuchła na tym tle, zakończyła się kompromisem — wyłączeniem obszaru kłajpedzkiego spod władzy synodu wschodnio-pruskiego na zasadzie autonomii, co oznaczało bezpośrednią zależność od Najwyższej Rady Kościoła Ewangelickiego. Na tej podstawie rząd litewski zawarł 1 października 1925 r. układ z rządem niemieckim i Kościołem ewangelickim, nie stanowiący jednak sukcesu dyplomacji kowieńskiej, bowiem drogą zależności kościelnej utrzymywał Berlin wpływ na rzesze ludności protestanckiej w Kłajpedzie⁴⁹.

Włączenie Kłajpedy do Litwy — obok innych aspektów — spowodowało wbrew jej interesom gospodarczym, że została ona wciągnięta w konflikt litewsko-polski. Dlatego też jej stanowisko było diametralnie różne od stanowiska rządu w Kownie. Kłajpedzianie cierpiąc gospodarczo z po-

⁴⁸ Kłajpedzianie dla obrony swych interesów utworzyli Autonomieverband, zrzeszający większość stronnictw niemieckich.

⁴⁹ Kanerol, op. cit., s. 160—161.

wodu konfliktu, przy każdej okazji wysuwali żądanie otwarcia Niemna, przywrócenia komunikacji kolejowej i pocztowej między Wilnem a Kownem, zezwolenia Polakom na przekraczanie granicy i ustanowienia polskiego konsulatu w Kłajpedzie⁵⁰. Oczywiście takie stanowisko nie mogło wpływać łagodząco na stosunki litewsko-kłajpedzkie.

Postulaty kłajpedzian spotykały się pośrednio z poparciem Polski i ZSRR, dotyczących odblokowania Niemna. W połowie marca 1925 r. rząd radziecki wystąpił z propozycją zwołania konferencji państw nadniemieńskich w celu przedyskutowania problemów transportu. Projekt ten został storpedowany przez Litwę, która obawiała się, by działaniem konwencji kłajpedzkiej nie objęto również i ZSRR. Z drugiej strony dyplomacja Litwy dokonywała różnych uników, by sprawa realizacji postanowień konwencji kłajpedzkiej nie znalazła się w komisji komunikacji i transportu Ligi Narodów, gdyż wtedy mogły zapasć tam jakieś wiążące postanowienia, niekorzystne dla niej z punktu widzenia konfliktu z Polską⁵¹.

Możliwość eksportu towarów przez Kłajpedę w dalszym ciągu interesowała Polskę. Przygotowując się do podjęcia rokowań z Litwą w sierpniu 1925 r., rząd polski wysunął propozycję przedyskutowania zagadnienia Kłajpedy podczas rozważania ogółu stosunków ekonomicznych⁵². Rząd litewski zgodził się w zasadzie na przedstawioną propozycję, stawiając jako warunek wstępny oparcie się na zasadach konwencji kłajpedzkiej⁵³. Wobec tego, że polsko-litewskie rokowania w Kopenhadze i Lugano zakończyły się fiaskiem, postulaty polskie pozostawały w zawieszaniu.

Niezależnie od omówionych wyżej przeciwstawień i przeszkód, Kłajpeda wrastała w litewski organizm gospodarczy. Proces ten postępował bardzo wolno, za co częściową winę ponoszą rządy Republiki Litewskiej, nie doceniające w wystarczający sposób znaczenia własnego portu. Obok tego na przeszkodzie stały przyczyny natury gospodarczej i kulturalnej. Terytorium Kłajpedy górowało nad resztą kraju nie tylko standardem życiowym obywateli, lecz również bezpośrednim udziałem w produkcji, imporcie i eksporcie całego państwa. Symptomaticznie tego były np. rokowania o podział dochodów z ceł w 1926 roku⁵⁴. Jednocześnie brakowało bezpośredniego połączenia kolejowego Kłajpedy z Kownem. Litwa, której głównym partnerem handlowym były w tym czasie Niemcy, kierowała przez nią nie więcej jak 1/3 eksportu i nieco ponad 1/4 importu, w dużej części w wyniku i na skutek potrzeb lokalnych.

Obroty towarowe portu wynosiły w 1925 r. nieco ponad 500 tys. ton, stanowiąc przy tym około 3/4 obrotów przedwojennych Kłajpedy. Największą grupę w przywozie stanowił węgiel (około 110 tys. ton), nawozy

⁵⁰ *Doc. Dipl.*, t. IV, s. 31—34; Memorandum Y. Kljelstrupa, członek Rady Portu, złożone w Komisji do Spraw Komunikacji i Tranzytu LN 26 VII 1925.

⁵¹ *DWP*, t. 8, s. 235—236; Pismo amb. ZSRR na Litwie Lorenca do NKID z 18 IV 1925. Sukces polityki litewskiej był jednakże połowiczny, gdyż ostatecznie sprawa Kłajpedy znalazła się na forum tej komisji (*Doc. Dipl.*, t. IV, s. 30—85). Jednakże sporne problemy przekazano do rozstrzygnięcia w drodze bezpośrednich rokowań, które miały się odbyć w Kopenhadze pomiędzy Polską a Litwą.

⁵² *Doc. Dipl.*, t. IV, s. 89; List posła RP w Berlinie Olszewskiego do posła Litwy Venclasa Sidzikauskasa z 14 VIII 1924.

⁵³ *Ibidem*, s. 89—90; Sidzikauskas do Olszewskiego 20 VIII 1924.

⁵⁴ „Przegląd Polityczny” XI 1926, s. 115—116. Kłajpedzianie żądali dla siebie 81% dochodu, zaś Litwini godzili się jedynie na przyznanie im 74%.

sztuczne (około 61 tys. ton), cement (30 tys. ton), minerały, głównie siarka i fosforyty (35 tys. ton), kamienie wapienne (28 tys. ton) i drobnica (20 tys. ton). Wartość przywozu wynosiła 61 mln litów⁵⁵. Wywóz oscylował w granicach 140 tys. ton i opierał się niemal wyłącznie na drzewie i pochodnych (celuloza, tarcica) — 120 tys. ton. Ważną pozycję ze względu na rolę w litewskim handlu zagranicznym stanowił len — około 6 tys. ton. Ogółem cała wartość wywozu wynosiła 43 mln litów. W następnych latach obroty towarowe Kłajpedy zwiększały się aż do wybuchu kryzysu światowego, co w skrócie ilustruje tabelka.

	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	
przywóz	294	366	398	492	437	496	476	426	tys. ton
	.	61	87	131	153	131	.	.	mln litów
wywóz	143	139	165	145	156	211	222	258	tys. ton
	.	41	52	68	66	78	.	.	mln litów

Zwiększenie wartości eksportu litewskiego odbywało się głównie w drodze powiększania wywozu lnu i artykułów spożywczych. Wynikało to ze zmian zachodzących w strukturze gospodarki litewskiej. Jeśli idzie o kierunek handlu kłajpedzkiego, to dominowały Niemcy — około 1/3 obrotów — przed Anglią i innymi krajami Europy Zachodniej. Krajami, które eksportowały towary do Kłajpedy, były obok wymienionych także Szwecja i Holandia oraz okresami Gdańsk, przy czym eksport do nich bywał z reguły niewielki. Obroty z Estonią, Łotwą i Związkiem Radzieckim były znikome. Podczas gdy obroty z Niemcami wykazywały cechy stabilności, to eksport do Wielkiej Brytanii wzrósł w latach 1925 — 1930 prawie dwukrotnie. Tranzyt radziecki przez Kłajpedę był wobec nieuregulowanych spraw spławu Niemnem również niewielki. Jednocześnie z wybuchem wielkiego kryzysu ekonomicznego zanikał tranzyt niemiecki, wynoszący np. w 1926 r. jeszcze 1/3 przeładunku.

Przemysł Kłajpedy, który za czasów niemieckich nastawiony był na przeróbkę drewna, rozwinął się zaspokajając potrzeby krajowe. Obok tartaków, fabryk celulozy i dykty, fabryki nawozów sztucznych i browaru powstały: fabryka papieru, superfosfatu, fabryczka wyrobów tytoniowych, margaryny, łuszczarnia ryżu, rafineria naftowa, cegielnia oraz rzeźnia eksportowa. Liczba zatrudnionych robotników wzrosła z 2600 do 4000. Przemysł Kłajpedy dostarczał w tym czasie około 30% produkcji przemysłowej Litwy. W latach 1920—1930 nastąpił 15% wzrost ludności miasta, głównie skutkiem imigracji litewskiej⁵⁶. Port kłajpedzki przynosił w latach 1925—1930 przeciętnie po 0,5 mln litów dochodu rocznie. Pokrywały one około 1/3 wydatków, resztę zaś musiał dopłacać rząd centralny⁵⁷. Trudno w tym wypadku zgodzić się z oceną niektórych polskich publicystów z okresu międzywojennego, upatrujących przyczyny ekonomicznego upadku i chronicznego deficytu portu w litewskiej samoblokadzie, czyli zamknięciu Niemna. Kalkulacja dochodów i wydatków portu jest rzeczą nader

⁵⁵ Początkowo wartość lita wynosiła równowartość 1/10 dolara, po dewaluacji tego ostatniego kurs lita wynosił w przybliżeniu 6 litów za 1 dolara.

⁵⁶ Nagurski, op. cit., s. 13; J. Ochmański, *Historia Litwy*. Warszawa 1967, s. 266.

⁵⁷ Nagurski, op. cit., s. 26.

skomplikowaną. Na ogół obecnie porty są deficytowe w tym znaczeniu, że nie mogą same z własnych funduszy pokryć wszystkich potrzebnych inwestycji, zwykle bardzo kosztownych, dla których okres eksploatacji jest jednak o wiele dłuższy niż okres amortyzacji. A właśnie w omawianym okresie dokonywano przebudowy portu. Oczywiście, z punktu widzenia państwowego sprawa ta przedstawia się odmiennie: państwo uzyskuje dochody z ceł, podatków, ludność — miejsce pracy, nie wspominając o rzeczy najważniejszej — możliwości prowadzenia własnej polityki handlowej.

Rząd litewski czynił zresztą starania o powiązanie Kłajpedy z krajem poprzez budowę szosy z Kowna i linii kolejowej Szawle — Telsze — Kłajpeda, przekazanej do eksploatacji w roku 1932. Linia ta wiązała nie tylko ściślej Kłajpedę ze swym bezpośrednim zapleczem, ale i jednocześnie umożliwiała konkurencję z sąsiednią Lipawą⁵⁸.

Niezależnie od procesów gospodarczych Kłajpeda narażona była na ciągłe wstrząsy polityczne, a skuteczniejszego na dłuższą metę rozwiązania problemu nie było widać. Mnożyły się kłajpedzko-litewskie spory kompetencyjne. Równocześnie w końcu 1925 r. akcja niemiecka na terytorium Kłajpedy przybrała znowu na sile na tle zagadnienia opcji.

Kolejną próbą sił miały być wybory do lokalnego sejmiku przewidziane na 19 października 1925 roku. Ich wynik — ponowna porażka Litwinów — nie mógł budzić specjalnego zdziwienia, gdyż już w połowie 1925 r. niemieckie stronnictwa stworzyły wspólny blok narodowy pod nazwą Einheitsfront, wysuwając hasło obrony swobód i uprawnień autonomicznych. Zdołał on sobie pozyskać — co stanowiło nowy element w stosunkach między państwowych niemiecko-litewskich — subwencje pieniężne z Berlina⁵⁹. Akcji tej Kowno starało się przeciwdziałać, tworząc związek stronnictw popierających jego politykę — Autonomiebund. Wybory do sejmiku kowieńskiego, przeprowadzone w kilka miesięcy później (8 maja), ten układ sił w kraju kłajpedzkim ponownie potwierdziły. Równocześnie zwrócić trzeba uwagę na aktywną działalność partii komunistycznej i prowadzonej przez nią czynnej walki o wyzwolenie społeczne. W wyborach 1925 r. na jej listę padło 50% ogółu głosów, co znamionowało wielki sukces w warunkach faszystowskiego terroru.

Antylitewsko nastrojony sejmik niemal nazajutrz po wyborach rozpoczął walkę z Litwą, zanosząc w początkach marca 1926 r. skargę przeciwko rządowi w Kownie na forum Ligi Narodów. Jednakże podczas obrad Rady Ligi 3 września pozew kłajpedzki oddalono, uznając skargę za nieformalną proceduralnie.

Pomimo upływu czasu i zmian w wewnętrznej polityce Litwy, spowodowanej zamachem stanu w grudniu 1926 r., stosunki litewsko-kłajpedz-

⁵⁸ O ile bowiem Kowno oddalone jest od Kłajpedy około 200 km, to odległość koleją przez Szawle — Taurogi była dwukrotnie większa. Nowa linia spowodowała również, że odległość z Szawle do Kłajpedy — 175 km, zrównała się z odległością Szawle — Lipawa 180 km.

⁵⁹ Kanerol, op. cit., s. 163. Niemiecka polityka mniejszościowa stanowiła osobny i ważny problem w polityce zagranicznej Niemiec. W tym celu 28 IX 1920 założono Deutsche Stiftung, organizację mającą na celu popieranie niemieczyny zagranicznej i utrzymywanie kontaktów ludności terenów utraconych w 1918 r. z władzami Rzeszy i Prus. Działalność jej obejmowała także Kłajpedę. Nie była to oczywiście jedna organizacja o takim charakterze. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919—25*, s. 326—329; *Stosunki polsko-niemieckie 1926—1932*, s. 213—215.

kie nie uległy głębszym przeobrażeniom. W wyborach do Rady Miejskiej 28 kwietnia 1927 r. Litwini ponownie ponieśli klęskę, a sejmik po dawnemu wojował z rządem. Ten zaś spróbował odwołać się do bardziej stanowczych metod, rozwiązując sejmik z początkiem 1927 roku.

Tym razem skargę do Rady Ligi Narodów wniósł 26 maja 1927 r. rząd niemiecki. Lecz już w dwa tygodnie później minister spraw zagranicznych Rzeszy Gustaw Stresemann zgodził się na wycofanie skargi, uznając deklarację premiera Litwy Voldemarasa o przestrzeganiu zasad konwencji, złożoną 15 czerwca przed forum Ligi Narodów⁶⁰. To pozornie polubowne rozwiązanie, powstałe w wyniku rozmów Voldemarasa ze Stresemannem, było wynikiem ugodowej postawy Niemiec, które z niepokojem patrzyły na próby Litwy wyemancypowania się spod ich wpływów. Rząd kowieński starał się bowiem pomimo niemieckich propozycji o otrzymanie pożyczki nie w Berlinie, lecz w Londynie. Z tego powodu Auswärtiges Amt uznał, że może lepiej sprawy Kłajpedy na razie nie podnosić⁶¹.

Jednocześnie dawał się odczuć wzrost napięcia w stosunkach litewsko-polskich. W tej sytuacji Niemcy stanowiły dla Litwy alternatywną przeciwwagę Polski na forum międzynarodowym — szczególnie w Lidze Narodów. Ze swej strony Niemcy nie pragnęły pozytywnego rozwiązania sporu polsko-litewskiego, a sprawę Kłajpedy wolały raczej wyzyskiwać jako instrument stałego nacisku na Litwę i wielokrotnie wygrywany atut w rozmowach politycznych i gospodarczych. Ten stan rzeczy znalazł swój wyraz w zawartym w 1928 r. traktacie handlowym litewsko-niemieckim, szczególnie dla Litwy niekorzystnym. Układ ten, oparty na zasadzie największego uprzywilejowania, w sprawie Kłajpedy zawierał szkodliwe dla niej postanowienia, a mianowicie uchwałę o ustaleniu bezpośrednich taryf kolejowych pomiędzy stacjami litewskimi a Królewcem⁶². W ten sposób została wznowiona konkurencja Królewca z Kłajpedą ze szkodą dla tej ostatniej. Mimo tych faktów, lata 1928—1929 należy uznać za okres odprężenia na „froncie kłajpedzkim”.

Nie od rzeczy będzie tu wspomnieć o utopijnych projektach „wymiany” Kłajpedy na Gdańsk, lansowanych przez Niemcy w konflikcie o korytarz pomorski. Transakcja taka miałaby — według pomysłów jej twórców — rozwiązać terytorialny spór polsko-niemiecki z korzyścią dla obu tych państw, oczywiście kosztem Litwy. Pomimo nierealności propozycji postulat ten starał się poruszać m. in. minister Stresemann w rozmowach z angielskim kolegą po fachu Neville Chamberlainem w końcu 1926 r.⁶³ i ponawiając go w rok później w rozmowach z francuskim ministrem spraw zagranicznych Aristidesem Briandem⁶⁴. Strona polska pomijała propozycje Stresemanna milczeniem. Projekty te nie przeszkadzały by-

⁶⁰ Kanerol, op. cit., s. 166.

⁶¹ DWP, t. 10, s. 102—104: Notatka Litwinowa z rozmowy z amb. Brockdorff-Rantzauem z 14 III 1927; Ibidem, s. 300—306. Notatka Cziczeryna z rozmowy ze Stresemannem z 11 VI 1927.

⁶² „Przegląd Polityczny” 1929, s. 28—29; Nagurski, op. cit., s. 18, twierdzi, że traktat zabraniał stosować Litwie protekcyjną politykę kolejową do zwalczania rywalizacji Kłajpeda-Królewiec.

⁶³ Krasuski, op. cit., s. 54—57; Z. Landau, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918—1926*. Warszawa 1961, s. 163.

⁶⁴ Krasuski, op. cit., s. 74—75.

najmniej Niemcom planować zajęcia Kłajpedy w wypadku, gdyby wybuchła wojna polsko-litewska⁶⁵.

Powodem nowego zadrażnienia między Litwą a Kłajpedą, które powstało w połowie 1929 r., była sprawa pożyczek bezprocentowych, udzielanych przez skarb niemiecki byłym urzędnikom niemieckim, pozostającym w służbie litewskiej. Celem pożyczek było utrzymanie personelu urzędniczego w zależności materialnej od Rzeszy. Ostatecznie, po dłuższych rokowaniach między Kownem a Berlinem, sprawę tę załatwiono w sposób pomyślny dla Litwy, udzielając urzędnikom jednorazowej odprawy.

Zachęcony tym sukcesem, gubernator Kłajpedy dr Antanas Merkys⁶⁶ zapoczątkował nowy kurs polityczny, mający na celu ściślejsze podporządkowanie Kłajpedy Litwie. Wykorzystując swe prawo weta⁶⁷ odrzucił uchwalony przez sejmik projekt ustawy waloryzacyjnej. Obserwując niezadowolone Kłajpedzian z dwulicowej polityki Berlina, spowodowanej traktatem handlowym, ustępstwem w kwestii bezprocentowych pożyczek, sprawą ceł agrarnych — Merkys zdołał tak pokierować wyborami do Rady Miejskiej, które odbyły się 19 maja 1930 r., że po raz pierwszy zwolennicy Kowna osiągnęli większość. Oznaczało to zwycięstwo poglądu, że interes gospodarczy Kłajpedy spoczywa w poprawnych stosunkach z Litwą.

Nie wszyscy jednak Niemcy pogodzili się z tą polityką, spora ich część rozpoczęła zwalczać Merkysa. Walka zaostrzała się i gdy litewski gubernator 6 lutego 1932 r. zmusił prezydenta Dyrektoriatu Böttchera do ustąpienia mianując na jego miejsce prolitewsko nastawionego Zigmasa Toliuśisa, Niemcy kłajpedzcy zrzeszeni w rewizjonistycznym Heimatbund Ostpreussen póty naciskali wiadome sobie sprężyny w berlińskim Auswärtiges Amt, aż życzeniom ich stało się zadość, a znienawidzony przez nich Merkys złożył w lipcu dymisję⁶⁸. Fakt ten znamionował niepowodzenie litewskiej polityki siły względem Kłajpedy. Aby ratować pozory, dyplomacja litewska usiłowała uzyskać od Niemców umowę wojskową przeciw Polsce jako rekompensatę, lecz pragnienia te spełzły na niczym⁶⁹.

Omówione poczynania litewskie w Kłajpedzie znajdowały swe źródła w sytuacji gospodarczej. Wielki kryzys ekonomiczny, który ugodził w Niemcy, Litwę dotknął w stopniu minimalnym. Należy pamiętać, że kurs litewskiego lita nigdy się nie zachwiał. Jednocześnie stale wzmagający się ruch statków w Kłajpedzie znamionował wzrost eksportu i importu⁷⁰:

⁶⁵ DWP, t. 10, dok. 286: Stamoniakow do Borena 9 XII 1927. Stwierdzenie Stomoniakowa, że jakoby projektowany był rozbiór Litwy pomiędzy Niemcy, Polskę i Łotwę, przy czym Polacy mieli obiecywać Niemcom Kłajpedę w zamian za Kowno, wydaje się być pochopne.

⁶⁶ Merkys uchodził za głównego rzecznika kierunku antyniemieckiego na Litwie i w partii tautininków, a nie mogąc pogodzić się z germanofilskimi ciagotami premiera Voldemarasa, zmuszony był w 1928 r. złożyć urząd ministra wojny i zadowolić się fotelem gubernatora.

⁶⁷ Problem uprawnień gubernatora Kłajpedy roztrząsa T. Petkevicius w artykule *Klaipėdos Krašto Statuto vykdyimo priežiura*. Kowno 1932 (*Tesiu Fakulteteo Darbai*, t. VI, s. 602—620).

⁶⁸ T. Katelbach, *Za litewskim murem*. Warszawa 1938, s. 280—284.

⁶⁹ K. Lapter, *Problem bałtycki w stosunkach Polski z ZSRR i Niemcami*, [w:] *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*, t. 4, 1963, s. 3—25, tu s. 15.

⁷⁰ 10 years of Lithuanian Economy. Kaunas 1938, s. 129 i nast.

	1924/9	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
przywóz (tys. ton)	414*	476	426	611	696	738	666	810	969
wywóz (tys. ton)	160*	222	194	222	258	276	441	462	370

* przeciętna roczna.

Przyrost eksportu dokonywał się głównie poprzez zwiększenie wywozu mięsa, masła, bydła i lnu⁷¹; przyrost przywozu spowodowany był — poza zwiększonym zapotrzebowaniem Litwy na wiele towarów, szczególnie przemysłowych, a także na nawozy sztuczne — importem drewna, które następnie przecierano na kłajpedzkich tartakach⁷². Równolegle wzrastał przemysł, a wraz z nim rosła liczba robotników⁷³.

Jednocześnie zmieniały się kierunki handlu kłajpedzkiego. Największym partnerem handlowym Litwy stała się Anglia, odbierająca około $\frac{4}{5}$ eksportu i zaspokajająca dużą część potrzeb litewskich. W drugim rzędzie stały inne kraje zachodniej Europy, a przede wszystkim Holandia. Za to stosunki handlowe z Niemcami znacznie osłabły, a tranzyt Niemnem do Tyłży zamarł. Na uwagę zasługuje fakt rozbudowy floty handlowej, płynącej pod banderą litewską, która w roku 1938 liczyła już 10 jednostek o łącznej wyporności około 18 tys ton.

Dojście do władzy w Niemczech Hitlera odbiło się natychmiast na stosunkach w Kłajpedzie. Zwolennicy faszyzmu ujawnili się już w 1933 r., gdy kierowane przez pastora Sassa (Zasas) i barona Roppa (Ropasa) Christlich-Socialistische Arbeitsgemeinschaft, głosząca narodowo-socjalistyczne hasła (Führersprinzip i Volksgemeinschaft), uzyskała ponad połowę głosów do Rady Miejskiej. Dawne stronnictwa polityczne niemal bez oporu podporządkowały się nowemu ruchowi. Po krótkiej walce wewnętrznej na czoło ruchu hitlerowskiego wysunął się dr Ernest Neumann, założyciel stronnictwa Sozialistische Volksgemeinschaft — ekspozytury NSDAP. Równocześnie wybory do Izby Rolniczej w listopadzie 1933 r. ukazały całkowitą niemal eliminację wpływów litewskich z życia politycznego terytorium Kłajpedy — Litwini zdobyli zaledwie 1 mandat na 37.

Niezależnie od tego sytuacja międzynarodowa Litwy znacznie się pogorszyła. Bazującą na możliwości konfliktu Polski ze Związkiem Radzieckim i z Niemcami politykę litewską spotkały dwa ciosy — zawarcie 25 lipca 1932 r. polsko-radzieckiego układu o nieagresji, a nieco później konwencji koncyliacyjnej oraz podpisanie 26 stycznia 1934 r. polsko-niemieckiego układu o niestosowaniu przemocy. W tej sytuacji obawiano się w Kownie nawet współdziałania Warszawy z Berlinem w prowadzeniu akcji antylitewskiej. Przed kowieńskim MSZ stanął problem zrewidowania całej swej polityki zagranicznej wobec podnoszących się powszechnie głosów krytycznych.

W tym kontekście znamienne było wystąpienie Voldemarasa, który zgodnie ze swymi germanofilskimi tendencjami wypowiedział się za zmianą dotychczasowego kursu politycznego, i to w duchu proniemieckim, proponując przede wszystkim rezygnację z dotychczasowych posunięć

⁷¹ Wyjątkowo w latach 1935 i 1936 Litwa wyeksportowała dużą ilość zboża: 163 i 126 tys. ton.

⁷² Dane za 1935 — 152 tys. ton, 1936 — 247 tys. ton i 1937 — 262 tys. ton.

⁷³ W 1936 r. przemysł kłajpedzki zatrudniał już 7500 robotników w 158 fabrykach i zakładach przemysłowych.

w Kłajpedzie. Swą tezę Voldemaras próbował zrealizować kilka tygodni później w drodze zamachu stanu, który się zresztą nie udał⁷⁴.

Voldemarasa spotkałoby gorzkie rozczarowanie, gdyby wiedział, że w Niemczech odżyła koncepcja wymiany Kłajpedy na Gdańsk, a nawet przyznania całej Litwy Polsce w zamian za korytarz pomorski. Wydaje się nawet, że miała ona poparcie dyplomacji francuskiej⁷⁵. W każdym razie popierały ją francuskie i niemieckie sfery wielkoprzemysłowe⁷⁶. Wypowiedział się za nią nawet sam Hitler w rozmowie z ambasadorem RP Alfredem Wysockim 2 maja 1933 r.⁷⁷. Wobec niechęci Anglii do rozważania tego problemu, jak również na skutek pomijania go milczeniem przez rząd polski, koncepcja ta upadła ponownie⁷⁸, aczkolwiek nie bezpoczątkowo. Jeszcze w dwa lata później, również bez rezultatu, próbował ją podnieść Herman Goering⁷⁹. Nie była to bynajmniej jedyna alternatywa, jaką wysuwali Niemcy w sprawie Kłajpedy, gdyż problem jej odzyskania był stale aktualny i wysuwany w różnych wariantach projektowanego sojuszu antyradzieckiego⁸⁰.

Wobec tych wszystkich posunięć Litwa nie mogła być bierna. W celu poprawy swego stanowiska na arenie międzynarodowej starała się ściślej związać z Łotwą i Estonią, podpisując z nimi 12 września 1934 r. układ o nieagresji i współpracy, popularnie zwany „Ententą bałtycką”. Sojusz ten nie popierał jednakże stanowiska Litwy wobec Kłajpedy, gdyż rządy w Rydze i Tallinie problem ten, podobnie jak i sprawę Wilna, wyłączyły z porozumienia⁸¹.

Mimo tych wszystkich niepowodzeń na odcinku polityki zagranicznej rząd kowieński w obliczu realnego niebezpieczeństwa hitlerowskiego spróbował uaktywnić swą politykę wobec Kłajpedy⁸². Odwołał ze stanowiska gubernatora Vytautasa Gylysa, zastępując go człowiekiem silnej ręki — wpływową osobistością stronnictwa tautininków, byłym szefem policji drem Juozasem Navakasem. Ten, pragnąc kontynuować metody Merkysa, z miejsca rozpoczął walkę ze zwolennikami narodowego socjalizmu. Opie-

⁷⁴ Voldemaras ogłosił 22 II 1934 artykuł pt. *Na drogach przeznaczenia*, lecz na skutek konfiskaty nie ukazał się on w tym terminie w prasie litewskiej. Dopiero 8 III przedrukowała go królewiecka „Preussische Zeitung”. Rozpowszechniono go również w formie powielanej w Kłajpedzie. P. Łossowski, *Z problematyki stosunków polsko-litewskich 1934—1938*, s. 5. Próba zamachu stanu dokonana została z 6 na 7 VI. Znając germanofilskie ciągoty Voldemarasa wysuwano przypuszczenie, że byłby on gotowy do daleko idących ustępstw w sprawie Kłajpedy. „Polityka Narodów”, 1934, s. 4, s. 89.

⁷⁵ W. Sikorski, *La campagne allemande pour la revision*. „Revue des Deux Mondes”, 1931 (za „Przegl. Polityczny”, 1931, nr 1, s. 52—53). *List prof. Gabrysa do prem. Herriota*. „Revue des Nationalités et des Minorités Nationales”, VIII 1932 (za „Przegl. Polityczny”, 1932, nr 4, s. 80).

⁷⁶ M. Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie 1933—1938*. Poznań 1965, s. 17.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 48.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 51.

⁷⁹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-niemieckich*, t. VI, s. 279. Lapter, op. cit., s. 23, uważa, iż stwierdzenie Goeringa, że Hitler sprawę „wymiany” Gdańska i korytarza na Litwę traktował poważnie aż do przyjęcia gwarancji brytyjskich, nie znajduje potwierdzenia w dokumentach.

⁸⁰ Lapter, op. cit., s. 19.

⁸¹ B. Kazlauskas, *L'Entente Baltique*. Paryż 1939, s. 246.

⁸² *Dokumenty i materiały*, t. 6, s. 173—174: Notatka Antonowa Owsiejnki o rozmowie z Beckiem 29 I 1934. Poseł radziecki przytacza pęgłoski o szykującym się puczu w Kłajpedzie.

rając się na ustawie z 8 lutego 1934 r. o ochronie narodu i państwa, którą interpretował elastycznie, aresztował przywódców ruchu faszystowskiego, zarzucając im chęć oderwania Kłajpedy od Litwy siłą.

Uporawszy się w ten sposób z hitlerowcami, Navakas złożył 28 czerwca z urzędu przewodniczącego dyrektoriatu Schreibera, zastępując go Litwinem Reisfisem, zaś nie mogąc mu zapewnić poparcia sejmiku zawiesił urzędowanie tegoż poprzez rozwiązanie niemieckich partii politycznych. Celem tej akcji było wyeliminowanie niemieckiej administracji przez zreorganizowanie samorządu miejskiego⁸³.

Niemcy zareagowały na to obniżeniem importu z Litwy i wzmożeniem akcji propagandowej⁸⁴. Akcja dyplomatyczna z zamiarem ponownego wniesienia sprawy Kłajpedy na forum Ligi Narodów — wobec konfliktu Niemiec z tą organizacją — spaliła na panewce⁸⁵. Nie bacząc na demonstracje niemieckie, rząd litewski aresztował przywódców ruchu hitlerowskiego w Kłajpedzie i skazał ich z początkiem roku 1935 na długoletnie więzienie.

Próbując bronić Kłajpedy przed zakusami niemieckimi, nowy minister spraw zagranicznych Litwy Stasys Lozoraitis wysunął postulat konieczności szukania oparcia w Polsce, mając na uwadze, że Polska z pewnością nie sprzyja pruskiej ekspansji w krajach nadbałtyckich⁸⁶. Do zbliżenia polsko-litewskiego nie doszło, gdyż przeciwieństwa pomiędzy obu krajami okazały się zbyt silne. Wobec tego rząd litewski próbował osiągnąć odprężenie w stosunkach z Rzeszą⁸⁷. Z tych powodów w marcu 1935 r. Navakas udał się na urlop, by już na zajmowane poprzednio stanowisko nie wrócić. Dymisja Navakasa świadczyła, że czynna polityka Kowna wobec problemu Kłajpedy ponownie się załamała.

Niezależnie od tego Hitler kontynuował swój dyplomatyczny nacisk na Litwę, stwierdzając w wygłoszonej 21 maja 1935 r. mowie, że z powodu prześladowania mniejszości niemieckich w Kłajpedzie nie może, jak to uczynił w stosunku do innych państw, zaproponować jej paktu o nieagresji. Przy okazji stwierdził, że rozwiązując sprawę Kłajpedy, świadomie nie wzięto pod uwagę przynależności narodowej.

Kolejną próbą sił stały się wybory do sejmiku kłajpedzkiego wyznaczone na 29 września 1935 roku. Litwa dla zabezpieczenia swoich interesów wydała 15 sierpnia ustawę o nowej ordynacji wyborczej, wprowadzając pewne ograniczenia w prawie biernym. Niemcy odpowiedziały na to

⁸³ Akcji tej towarzyszyła oczywiście silna kampania publicystyczna. Świadczy o tym np. broszura: A. Felix, *Das Memelland ist es wirklich Deutsches Land?* Kaunas 1934, s. 52.

⁸⁴ Import masła ograniczono o 70%, zaś import bydła zlikwidowano.

⁸⁵ J. Ochota, *Sytuacja międzynarodowa Litwy*. „Polityka Narodów”, 1934, s. 151—153.

⁸⁶ *Dokumenty i materiały*, t. 6, dok. 175: Notatka o rozmowie Astachowa z Orłowskim 23 IV 1935.

⁸⁷ Łossowski, op. cit., s. 13—17. Minister spraw zagranicznych Litwy Lozoraitis w odczycie wygłoszonym 31 V 1935 w Kownie odrzucił insynuacje Hitlera co do wyzyskiwania mniejszości niemieckiej przez Litwinów, gdyż Litwa — jego zdaniem — skrupulatnie przestrzegała zasad konwencji kłajpedzkiej. Ton tej wypowiedzi nasuwał przypuszczenia, że Lozoraitis pragnie odprężenia w stosunkach z Niemcami. „Polityka Narodów” 1935, II półr., s. 66.

kampanią antylitewską. Z początkiem września odbył się w Prusach, niedaleko granicy litewskiej, wielki wiec hitlerowskich organizacji paramilitarnych z udziałem przedstawicieli rządu — obecny był premier Herman Goering. Przemawiając ostro, zaatakował on Litwinów zarzucając im wyzyskiwanie mniejszości narodowych, stosowanie terroru i nieprzestrzeganie konwencji, nie oszczędził przy tym gróźb pod ich adresem. Aby przeciwstawić się tym naciskom, minister Stasys Lozoraitis deklarował sygnatariuszom konwencji chęć dotrzymania przez Litwę postanowień statutu, godząc się na ich obecność w mieście w dniu wyborów. Nie zahamowało to jednak prowadzonej przez Niemcy antylitewskiej nagonki, która, wprost przeciwnie, przybrała jeszcze na sile tak w samej Kłajpedzie, jak i na terenie Rzeszy.

Widząc bezpośrednie mieszanie się Niemiec do akcji wyborczej, 27 września 1935 r. ambasadorowie Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch w Berlinie dokonali *demarche* wobec ministra Neuratha. Lecz ten w swej odpowiedzi oskarżył ponownie Litwę o złamanie postanowień konwencji⁸⁸.

Przebieg wyborów, przy znacznym udziale głosujących (90%) był na ogół spokojny. Wpłynęła na to niewątpliwie obecność przedstawicieli Wielkiej Brytanii i Francji. I tym razem Niemcy wygrali wybory, zdobywając 24 mandaty na pięć litewskich. Prasa hitlerowska skomentowała te wyniki jako nowy dowód niemieckiego charakteru kraju i zażądała powołania nowego dyrektoriatu i przywrócenia pełni autonomii⁸⁹.

Rząd tautininków dostrzegając swe niepowodzenia tak na odcinku kłajpedzkim, gdzie zmuszony był wyrzec się wszystkich przejściowych sukcesów, jak i w innych dziedzinach, zdał sobie sprawę z niebezpieczeństwa grożącego mu ze strony Hitlera⁹⁰. Spróbował go sobie pozyskać — jak się okazało bezskutecznie — wypuszczając na wolność skazanych uprzednio na długoletnie więzienie przywódców ruchu norodowo-socjalistycznego i tolerując antylitewskie zarządzenia w Kłajpedzie, a w końcu znosząc 30 października 1938 r. stan wojenny, panujący od wielu lat. Wzmagало to tylko zuchwałość Niemców, którzy prowokowali coraz to nowe incydenty. Tak np. 28 czerwca 1938 r. w czasie pobytu w Kłajpedzie niemieckiego statku „Hansa-Stadt Danzig” doszło do poważnych zakłóceń między ludnością litewską a niemiecką, w których wyniku były ofiary śmiertelne, i musiało interweniować wojsko. Przyczyną zajść stały się wystąpienia narodowych socjalistów spośród ludności niemieckiej w Kłajpedzie⁹¹. Zajścia te mnożyły się, a otwarcie drogi dla polskiego tranzytu⁹² po nawiązaniu stosunków w marcu 1938 r. nie mogło już niczego zmienić. Aktywność niemiecką tłumaczyło stanowisko Hitlera, który decyzji Rady Ambasadorów z 1923 r. nie honorował, uznając ją po prostu za zabór

⁸⁸ Ibidem, X 1935, s. 391—393.

⁸⁹ Ibidem, XI 1935, s. 553—554; Katelbach, op. cit., s. 307.

⁹⁰ *Dokumenty i materiały*, t. 6, dok. 176 i 202.

⁹¹ „Polityka Narodów”, t. 12, 1938, z. 1—2, s. 89—90.

⁹² Ibidem, s. 153. Potencjalnie polski tranzyt szacowano na 50 tys. ton rocznie. Traktat między Polską a Litwą podpisany został 21 XI 1938. Uwzględnił on polskie życzenia wolności i tranzytu i splotu Niemnem. W styczniu otwarty został w Kłajpedzie polski konsulat. H. Batowski, *Kryzys dyplomatyczny w Europie*. Warszawa 1962, s. 259.

litewski⁹³. Już wtedy Hitler był zdecydowany, gdyby nadarzyła się sposobność, zagarnąć terytorium Kłajpedy⁹⁴.

Litwa ze swej strony próbowała uczynić wszystko dla odwrócenia wiążącego nad nią niebezpieczeństwa. Spowodowało to przede wszystkim zmianę rządu, przy czym „polonofila” S. Lozoraitisa zastąpił na stanowisku ministra spraw zagranicznych Juozas Urbsys. Nowy premier Litwy ksiądz V. Miranos w swym *exposé* zaznajomił parlament z nowym kursem politycznym rządu w sprawie Kłajpedy. Miało to być maksimum ustępstw dla zachowania bodajże tylko nominalnej suwerenności⁹⁵. Pomimo to w dniu 11 grudnia 1938 Litwini znowu przegrali wybory do sejmiku kłajpedzkiego. Fakt ten Niemcy uznali za dogodny moment do wysunięcia żądań „powrotu” do Rzeszy w sposób otwarty i jawny⁹⁶. Zaczęli przy tym organizować bojówki i oddziały paramilitarne, opanowując zimą 1939 r. całe terytorium i tworząc niejako państwo w państwie.

Właściwy moment do aneksji nadszedł — zdaniem kierownika Niemiec hitlerowskich — w połowie marca 1939 r., światowa opinia publiczna zajęta była faktem wkroczenia niemieckich wojsk do Pragi. W dniu 19 marca 1939 r. wręczono J. Urbsysowi w Berlinie ultimatywne żądanie zwrotu kraju kłajpedzkiego. Pozostawiona na łasce Rzeszy Litwa w dniu 22 marca akceptowała żądania niemieckie⁹⁷, a sejm litewski ratyfikował je 30 marca, podczas pięćminutowego niemego posiedzenia.

Utrata Kłajpedy stanowiła dla Litwy dotkliwy cios, przez port przechodziło bowiem 80% eksportu. Na zagarniętym terytorium znajdował się znaczny procent przemysłu litewskiego. Dla Niemiec aneksja miała znaczenie moralne i polityczne, znamionując kolejny, a jak się później okazało, ostatni sukces polityki Hitlera.

* * *

Reasumując, raz jeszcze należy stwierdzić, że sprawa Kłajpedy stanowiła w okresie międzywojennym problem międzynarodowy. Postawienie tej kwestii zapoczątkowane zostało decyzją Ententy, która znalazła swój wyraz w traktacie wersalskim, o odłączeniu terytorium i portu Kłajpedy od Prus. W myśl postanowień traktatu niezależna od Niemiec Kłajpeda stanowić miała rękojmię poszanowania zasad wolności żeglugi, komunikacji i tranzytu.

Drugim czynnikiem, który wpłynął na umiędzynarodowienie sprawy Kłajpedy, było powstanie niepodległego państwa litewskiego; w swym

⁹³ *Dokumenty i materiały z przedednia II wojny światowej*, t. 1, Warszawa 1949, s. 24; Protokół z rozmowy Hitlera z Halifaxem.

⁹⁴ Wojciechowski, op. cit., s. 388—389. W momencie największego kryzysu polsko-litewskiego i wystosowania ultimatum przez rząd polski do Kowna Hitler polecił szefowi OKW gen. Keitlowi przygotować plan okupacji Kłajpedy w wypadku starcia polsko-litewskiego. Podobnie Batowski, op. cit., s. 152, 225—226.

⁹⁵ Batowski, op. cit., s. 260. Zagadnienie to jest przedmiotem pracy A. Gaigalaitė, *Klaipėdos Krašto užgrobimas 1939 metais*. Lietuvos TSR Morklu Akademijos Darbi A(2/7). Wilno 1959, s. 105 i nast.

⁹⁶ Lapter, op. cit., s. 23. Hitler już na przełomie 1938/1939 r. podjął decyzję o zajęciu Kłajpedy, a zwłokę w niemieckim działaniu wywołały tylko zastrzeżenia brytyjsko-francuskie. Podobnie Batowski, op. cit., s. 260.

⁹⁷ Batowski, op. cit., s. 263. S. Mikulicz, *Kłajpeda w okresie marzec—sierpień 1939*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 1, s. 96—125.

rozwoju musiało ono dążyć do zdobycia portu morskiego. Polityka litewska w tym zakresie zakończyła się sukcesem — państwo zdobyło swobodny wylot na morze. Zbrojna akcja przyniosła czasowe rozwiązanie problemu sankcjonowane przez Ligę Narodów specjalną konwencją. Lecz Litwa po zdobyciu Kłajpedy zaczęła się kierować egoistycznymi racjami politycznymi, niezgodnymi z duchem traktatu wersalskiego i statutu barcelońskiego, naginając do własnych interesów ekonomicznych Kłajpedy.

Od tego czasu Kłajpeda stała się przedmiotem sporu pomiędzy Litwą a Niemcami. Należy bowiem mieć na uwadze, że niemiecka polityka, oparta na zasadach rewizjonizmu i odwetu, nigdy Kłajpedy się nie wyrzekła. Nie przeszkadzało to politykom Rzeszy wysuwać rozmaite propozycje, podyktowane potrzebami chwili bieżącej, czyniące z Kłajpedy obiekt przetargu, bądź też nacisku. Polska traktowała Kłajpedę jako port, przez który powinna wysyłać swoje towary, czego odmawiała jej Litwa. Wydaje się, że ta sprawa mogłaby być rozwiązana tylko przy całościowym rozwiązaniu spornych problemów polsko-litewskich. Związek Radziecki interesował się sprawą Kłajpedy jedynie w całokształcie swej polityki wobec Litwy. Dlatego w rzeczywistości Republika Litewska odpychała potencjalnych sprzymierzeńców — Polskę i ZSRR; w walce z Niemcami o Kłajpedę zdana była na własne siły, przy słabym i chwilowym poparciu Wielkiej Brytanii.

Trudno powiedzieć, czy Litwa uczyniła wszystko, by złączyć Kłajpedę z resztą kraju — na pewno zrobiła w tym zakresie wiele, zbudowała drogi i linię kolejową, rozbudowała port, starała się kierować przezeń większość swego eksportu. Na przeszkodzie stały jednak względy nierówności standardu gospodarczego i kulturalnego, które nie mogły być w przeciągu krótkiego czasu zniwelowane. Rząd w Kownie zdawał się tych różnic nie dostrzegać, czyniąc różne posunięcia o charakterze nacjonalistycznym, które w rezultacie powodowały rozjątrzenie miejscowej ludności, zreszcie podsycane przez ościennie Niemcy. Te ostatnie, kierując się względami nacjonalizmu i imperializmu, starały się zmusić do uległości sąsiednie państwa. Wyrwawszy Litwie Kłajpedę, Rzesza pragnęła zdławić ją gospodarczo. Stanowiło to jednak zachwianie równowagi w Europie, a pośród innych wydarzeń — krok ku wojnie.

КЛАЙПЕДА, КАК МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРОБЛЕМА (1918-1939)

В межвоенное двадцатилетие Клайпеда являлась проблемой международного значения. Возникновение этой проблемы было логическим следствием решения Антанты отторгнуть территорию и порт Клайпеды от Пруссии. Решение это санкционировал Версальский мирный договор (§ 99). Территорией Клайпеды (Memelland) определялись земли, расположенные на правом берегу Немана и до 1914 года принадлежавшие Германии. Территория эта, занимавшая ок. 2,5 тысяч км² и насчитывавшая 10 тысяч населения литовской и немецкой национальности, имела значение как морской порт, удобный для обслуживания бассейна Немана. Согласно Версальскому договору независимая от Германии Клайпеда должна была гарантировать соблюдение принципов свободы судоходства, коммуникации и транзита.

Вторым фактором, в силу которого Клайпеда стала вопросом международного значе-

ния, было возникновение независимого литовского государства; его развитие требовало наличия морского порта. Политика Литвы увенчалась в этом отношении успехом и, несмотря на бесплодные дипломатические переговоры, 10 января 1923 г. литовские вооруженные силы заняли Клайпеду. Вооруженная кампания временно разрешившая проблему, была 8 мая 1924 г. санкционирована специальной конвенцией Лиги Наций.

Однако, заняв Клайпеду и обеспечив себе свободный выход к морю, Литва стала вести эгоистическую политику, соблюдая лишь свои интересы, которые шли вразрез с характером Версальского мирного договора и Барселонского статута; Литва приравливала экономические интересы Клайпеды к своим, игнорируя интересы СССР и Польши.

Клайпеда была включена в состав Литовской Республики как ее автономная часть, причем верховную власть Клайпеды осуществлял литовский губернатор. Между административными властями Клайпеды и ковенским правительством часто возникали конфликты из-за экономико-политических и культурных вопросов. В то же время Клайпеда была предметом спора между Литвой и Германией и спор этот неоднократно обсуждался Лигой Наций.

В данном случае надо учесть, что германская политика, опиравшаяся на принципы ревизионизма и реваншизма, никогда не мирилась с отрывом Клайпеды ни в то время, когда политикой Рейха руководил Стрессеманн, ни тогда, когда ее возглавляли Нейрат либо Риббентроп. После прихода Гитлера к власти стремление захватить Клайпеду еще более усилилось, что нашло свое выражение в создании нацистской партии в Клайпед. Эти устремления отнюдь не препятствовали германским политикам выдвигать время от времени различные предложения и проекты, как, например: решение польско-германского конфликта по поводу Гданьска и Поморья за счет Литвы и Клайпеды, делая их предметом торгов или нажима.

Литовское правительство, стремясь удержать Клайпеду прибегало к различным мерам: укрепляло или ослабляло курс внутренней политики, пыталось прийти к соглашению с германским правительством либо искало защиты против Рейха в союзе с другим государством, что по ряду причин не приводило к положительным результатам.

Также и в экономическом отношении литовское правительство пыталось различным образом объединить Клайпеду с Литвой. С этой целью оно строило дороги и железнодорожные линии, расширяло порт, старалось направлять через него большую часть своего экспорта. Однако укреплению связи между Клайпедой и Литвой мешало неравенство их экономического и культурного уровня, для устранения которого требовалось более продолжительное время. А между тем ковенское правительство словно не замечало и не учитывало этих различий, принимая меры националистического характера, возбуждавшие местное население, ловко подстрекаемое соседней Германией. Стремясь к мировой войне, гитлеровская Германия, поставившая себе целью экономически задушить и тем самым подчинить Литву, заставила ее в марте 1939 г. выразить согласие на захват Клайпеды.

KLAIPEDA COMME PROBLÈME INTERNATIONAL (1918—1939)

La question de Klaipeda constituait dans la période entre les deux guerres un problème international. Elle résultait de la décision de l'Entente de séparer le territoire et le port de Klaipeda de la Prusse. Cette décision fut sanctionnée par le traité de Versailles (§ 99). On désignait comme territoire de Klaipeda (Memelland) les terres situées sur la rive droite de Niémen et appartenant avant 1914 à l'Allemagne. L'importance de ce territoire, ayant environ 2 500 km² et habité par 10 000 habitants de nationalité lituanienne ou allemande, consistait dans le port maritime, desservant le bassin de Niémen. Dans l'idée du traité de Versailles, Klaipeda indé-

pendant de l'Allemagne devait constituer une garantie de la liberté de navigation, de communication et de transit.

Un autre élément qui avait contribué à l'internationalisation de l'affaire de Klaipeda était la création de l'État indépendant de Lituanie. Celui-ci devait nécessairement aspirer à la possession d'un port maritime. La politique lituanienne remporta dans ce domaine un succès — sans tenir compte des négociations diplomatiques infructueuses, le 10 janvier 1923 les troupes lituaniennes ont occupé Klaipeda. L'action militaire a provisoirement apporté une solution du problème, sanctionnée le 8 mai 1924 par la Société des Nations dans une convention spéciale. Cependant, après avoir conquis Klaipeda, ce qui lui assurait un accès libre à la mer, la Lituanie commença à poursuivre dans sa politique des buts égoïstes, contraires à l'esprit du traité de Versailles et du statut de Barcelone, en subordonnant les intérêts économiques de Klaipeda aux siens et en ignorant les intérêts de l'URSS et de la Pologne.

Klaipeda fut incorporé à la République de Lituanie comme région autonome. L'autorité supérieure y était exercée par un gouverneur lituanien. L'administration autonome de Klaipeda entraînait souvent en conflit avec le gouvernement central à Kowno pour des raisons économiques et culturelles. En même temps, Klaipeda constituait l'objet du litige entre la Lituanie et l'Allemagne, porté à plusieurs reprises devant la Société des Nations. Il convient de rappeler que la politique allemande fondée sur les principes de révisionnisme et de revanche n'avait jamais renoncé à Klaipeda — ni du temps de Stresemann, ni lorsqu'elle était dirigée par Neurath ou Ribbentrop. Après la prise du pouvoir par Hitler, ces tendances se sont même renforcées, ce qui s'est manifesté, entre autres, par la création d'un parti nazi à Klaipeda. Ces intentions n'ont pas d'ailleurs empêché les hommes politiques allemands d'avancer aux différents moments de diverses propositions et projets, par exemple, de proposer la solution du conflit polono-allemand au sujet de Gdańsk et de la Poméranie aux frais de la Lituanie et de Klaipeda, considéré comme objet de marchandages ou de pressions.

En désirant de conserver Klaipeda, le gouvernement lituanien essayait tous les moyens: il donnait à la politique un cours plus rigoureux ou plus libéral, il recherchait un accord avec le gouvernement allemand ou s'efforçait de se protéger contre le Reich par des alliances conclues avec d'autres pays. Dans le domaine économique, le gouvernement lituanien faisait également des efforts pour unir Klaipeda au reste du pays: il faisait construire des routes, des voies ferrées, agrandir le port et diriger par Klaipeda le gros des exportations du pays. Cependant, l'inégalité du niveau économique et culturel, trop grande pour pouvoir être supprimée dans peu de temps, empêchait l'unification de Klaipeda et de la Lituanie. Le gouvernement central semblait ne pas s'apercevoir de ces différences et prenait des décisions de caractère nationaliste qui exaspéraient la population locale, dont les ressentiments étaient aussitôt adroitement exploités par l'Allemagne. En préparant la guerre, l'Allemagne de Hitler voulait condamner la Lituanie à une asphyxie économique et, en conséquence, se soumettre ce pays. Réalisant ce but, l'Allemagne a forcé la Lituanie à consentir en mars 1939 à l'annexion de Klaipeda.